

המצאה או מציאות? – השוואה בין סיפור שקר לסיפור קורות חיים*

רקפת דילמון

[פורסם בכתב העת "בלשנות עברית", 59, עמ' 23-42]

מבוא

מאמר זה מתאר מחקר שנועד לבדוק אפיונים לשוניים של שפת שקר בהשוואה לשפת אמת. יוצגו הגדרות השקר ודרכים לא לשוניות לאבחון המשמשות את עולם החקירה. מאחר שכל אחת מן הדרכים נמצאת חסרה, יוצג בזה מחקר המבוסס על בדיקה לשונית של שקר.

הגדרת שקר

מהו שקר? על פי מילון א"ש (1964), שקר הוא כזב, סילוף האמת, דברים שאינם מתאימים. מילון וובסטר החדש (1971) מגדיר אמירת שקר כאמירת דבר מה שהאומר יודע שאינו נכון בכוונה לרמות, וכיצירת רושם כוזב ומטעה. עיקר השקר הוא בכוונה לשקר (רבול (1994)), או, בניסוחו של פרייזר (1991): פעולת השקר מתרחשת כשדובר מציג מידע מוטעה בכוונה, אף על פי שהוא יודע שהמידע אינו נכון, כדי ליצור אמונה מוטעית או הבנה מוטעית אצל המאזין.

אייצ'יסון (1996) דן בשקר כבצורה של "דיבור במקום" - היכולת לספר על אירוע שלא קרה או שקרה בדרך אחרת. יכולת הדיבור הזאת נחוצה לדוברים, ומכאן שדיבור שקר הוא אחד מכישורי השפה ההכרחיים לשולטים בה. פרט (1994) מתייחס לאמונות של המשקר. על פי הגדרתו אדם משקר כשהוא מאמין בדבר אחד ומבטא באופן מודע דבר אחר. התנאים ההכרחיים להפיכת מבע לשקרי על פי פרט הם: (1) הצורך באמונה כלשהי; (2) ההכרח להצהיר משהו הנוגד את האמונה; (3) ההכרח לתקשר עם אדם אחר (לאו דווקא מתוך רצון לרמות אותו). גם בוולס ועמיתיה (1990) מגדירים שקר כשינוי מודע של מידע שאדם מאמין שהוא אמת. המטרה היא לשנות באופן משמעותי את תפיסת המאזין ממה שהמשקר חושב שהוא יתפוס ללא השינוי. להגדרות אלו נוספות הסיבות לאמירת השקר ומטרת אמירתו. המשקר חושב שללא השקר, בן שיחו יאמין בדבר שהמשקר לא רוצה שיאמין בו, ולכן הוא יוצר במודע שינוי באמונתו של הנמען. לכך מוסיפים רסקין ואטרדו (1994) בחינה פרגמטית לשקר: אם הנמען אינו מאמין לדברי המשקר, פעולת השקר נכשלה. לדעת בוולס ועמיתיה (1990), השינוי באמונתו של הנמען נעשה תוך "טיפול"

* המאמר מבוסס על פרקים מתוך עבודת דוקטורט שנעשתה במסגרת החוג ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן. תודתי הרבה לפרופ' אורה שורצולד שהנחתה אותי בכתיבת העבודה.

במידע האמתי הנמצא בידי המשקר, אך תוצאות הטיפול אינן ניתנות תמיד להבחנה חותכת בין אמת לשקר, משום שהמשקר מוסיף למידע תוספות שיטשטשו את ההבדל.

מאמר זה עוסק באפיונים לשוניים של שפת שקר, ומכיוון שהלשון היא דרך להעברת מסרים, אתיחס בו אל השקר כאל מסר המוצג במכוון באופן מטעה - בדרך של תמרון האמת או דרך הצגת מידע שאינו אמתי (כמו אירוע שלא אירע במציאות) - כדי להטעות את המאזין וכדי לגרום לו להאמין בדבר אחר ממה שהיה מאמין אלמלא שמע את השקר.

אבחון שקר

בעבר, כשהיו צריכים להעריך אירוע מורכב, התבססו על ההנחה שאם הדובר נחשב באופן בסיסי כאיש מוסרי, ניתן לסמוך על עדותו. מחקרים עכשוויים מציגים דעה המנוגדת לכך. הם מצביעים על אינטראקציה בין אישיות ובין מצבים מסוימים. נמצא שהתנהגותו של האדם תלויה במשתנים אישיים וביחסיהם הפנימיים, ובמשתנים תלויי מצב וביחסיהם הפנימיים. אין מצב סטטי של אישיות. אדם שהוא דובר אמת בדרך כלל, לא ידבר אמת במצבים מסוימים, ואדם שאינו ישר בדרך כלל, ידבר אמת לפעמים. מכאן שדרוש תבחין מדעי שיאתר את גישתו של האדם לאמת ואת אמינותו בזמן הדיבור (אונדויטש (1982)).

אלעד (2000) טוען כי אנשים מעריכים את יכולת גילוי השקר שלהם ברמה גבוהה בהרבה מיכולתם האמתית. מכיוון שכשגילוי השקר נכשל, אין המאבחן יודע על כך, הוא יזכור רק את המקרים שבהם הצליח לאתר את השקר, ויעריך את יכולת השיפוט שלו באופן מוטעה. אלעד (2001) ממליץ לאנשים העוסקים באבחון שקר (שופטים, חוקרי משטרה, אנשי ביטחון, עיתונאים וכו') לרכוש כישורים של מאבחני שקר באופן מקצועי ולהאמין פחות ביכולת האיתור הטבעית שלהם. עורכי דין, שופטים ואנשים העוסקים במשפט יודעים שיש בבתי המשפט עדויות שקר מכוונות רבות. בדרך כלל קשה, ואפילו בלתי אפשרי, לחשוף את העדים המשקרים שנשבעו להגיד את האמת. השאיפה היא כי הערכות השקר על פי מבחנים מדעיים יוצגו לפני מקבלי ההחלטות השיפוטיות, וינתן להן משקל בעת פסיקת הדין.

האם אדם יכול לתאר בצורה אמיתית לגמרי אירוע שחוה? פרייזר (1991) דן בשאלת יכולתו של עד לתאר בצורה מדויקת את האירועים שנכח בהם. הוא מציג שלושה שלבים בתהליך העדות: תפיסת האירוע; אצירתו בזיכרון ארוך הטווח; תיאור האירוע בעזרת שליפתו מן הזיכרון. בכל אחד מן השלבים עלולים לחול קצרים.

בשלב הראשון, שלב התפיסה, על העד לעמוד במקום שניתן לראות ממנו את כל הנעשה, ועליו להיות במצב נפשי שיאפשר קליטה מלאה של מה שקורה. גם אופי האירוע או פרטים מיוחדים בו עשויים להשפיע על דרך התפיסה שלו. כמו כן, אנשים שונים תופסים דברים דומים בדרכים שונות. העד לא צריך להיות מושפע מן הרקע שלו, מתרבותו ומאמונותיו, כשהוא נוכח באירוע.

בשלב השני, שלב האצירה בזיכרון, יש בעיה של דיוק. קשה מאוד לזכור כל פרט באירוע באופן מדויק. לכך נוסף גם גורם הזמן המטשטש את הזיכרון. במשך הזמן נשארים רק תיאור כללי

ונקודות מפתח בזיכרון ארוך הטווח, ואת הפרטים ממלא האדם במידע מומצא המסתמך על ניסיון העבר שלו או על סטריאוטיפים. לכשיידרש להיזכר באירוע, לא ירצה העד להודות בכך שאינו זוכר הכול, וימציא פרטים כדי למלא את הפערים בזיכרונו.

בשלב האחרון, שלב תיאור האירוע, נדרשת מן העד פעילות אקטיבית, שליפת מידע זמין מן הזיכרון ומילוי פערים בו כדי להציג סיפור שלם. על תהליך זה ישפיעו רמת הפירוט הנדרשת מן העד, הדרך שבה הוא מבין את השאלה, ושאלות מכוונות או שאלות לא ממוקדות העשויות לגרום לו לשקר או לא לדייק בתשובה.

כפי שמובן מתיאור התהליכים הללו, קשה לדרוש מעד שיספר את האמת כולה, משום שלא ברור אם הוא מסוגל לכך. פרייזר (1991) טוען כי בניסיונות לאבחון השקר על המאבחן להתחשב בכל אחד מן הפרטים העלולים לשבש את יכולתו של העד לתאר את האירוע בצורה אמיתית מוחלטת. יהיה עליו לחפש את כוונת העד לשקר, ורק עם מציאתה, יוכל להכריז על העד כעל שקרן.

גם אבחון השקר, כלומר יכולתו של המאזין לאתר את הגורם השקרי בשיח, אינו פשוט. בעניין זה נערכו מחקרים רבים (באוכנר ועמיתיה (1980)). נמצא כי קשה למאזינים לגלות אם הדובר אליהם משקר, במיוחד אם הם מסתמכים על האינטואיציות שלהם, משום שאלו מושפעות מדעות קדומות שאין להן קשר לאמינות הנאמר.

מחקרים שונים נעשו בניסיון למצוא מבחנים מדעיים לגילוי שקר. חלק מן השיטות לאבחון שקר, בדיקת פוליגרף למשל, נמצאות בשימוש במערכת המשפט, וניתן להן משקל מה בזמן השיפוט. שיטות אחרות הן עדיין בגדר תיאוריות, ודרושים מחקרים נוספים כדי להוכיח את אמינותן. כאן יוצגו ארבע שיטות לאבחון שקר שלא באמצעות חקירת הלשון:

האחת, בדיקת הפוליגרף, מסתמכת על כך שאדם מפיק תגובה גופנית שונה לגירויים הרלוונטיים לגביו, כלומר לגירויים הנושאים מטען רגשי, ולגירויים שאינם רלוונטיים. התגובה מתבטאת בשינויים בלחץ דם, בדופק, בקצב נשימה ובמוליכות חשמלית של העור (ציפל (1929)). חסרונותיה של בדיקה זו הם בכך שתקפותה נעה בין 75 ל-85 אחוזים, על פי מחקרים שונים (אלעד (תשמ"ח)). כמו כן נמצא שאפשר "לאמן" נבדקים לתת תגובות פיזיות מבוקרות שיטעו את מכשיר הבדיקה (הונטס ועמיתיו (1994)).

הבדיקה השנייה היא בדיקת הרמזים הלא-מילוליים שהאדם מסגיר בזמן אמירת שקר, כמו הבעות פנים, קשר עין, תנועות עצבניות ועוד. מחקרים ניסו למצוא מה הם הרמזים המודלפים, והגיעו למסקנות סותרות (אלונסו (1992)). לפיכך קשה לקבוע באופן חד משמעי מה הם הרמזים הלא-מילוליים הברורים לגילוי שקר.

הבדיקה השלישית היא אבחון הצהרה באמצעים פסיכולוגיים. בדיקה זו מנסה לאתר רמזים לשקר בהצהרות של עדים בכלים פסיכולוגיים. היא מופעלת בעולם בעיקר בבדיקת אמתות

עדויות של ילדים על ניצול מיני (סטלר וקוהנקן (1989)), ועדיין נחקרת בהקשרים רחבים יותר, כמו עדויות של מבוגרים (ספורר (1997)).

הבדיקה הרביעית היא ניסיון למציאת רמזים קוליים לשקר, גם שיטה זו נחקרת בעולם, ובינתיים נראה כי מכשירי הקול, שנבנו לפיה, אינם יכולים לאתר את הרוב המכריע של דוברי שקר (נחשון (1978); טובין (1978)).

מכל אלו מסתבר כי עדיין לא נמצאה הדרך המושלמת לאבחון ודאי של שיח כשיח שקרי. בניית כלי בדיקה לשוני היא ניסיון למצוא עוד דרך, אולי טובה יותר, לאיתור שקר.

אבחון שקר בעזרת רמזים לשוניים

הניסיונות לאבחון שקר בעזרת רמזים לשוניים מתבססים על ההנחה שיש הבדל בין שפתו של אדם בשעה שהוא דובר שקר לבין שפתו ה"רגילה" - כשהוא דובר אמת. פרייזר (1991) טוען כי הבדל זה הוא תוצאה של תהליך פסיכולוגי-קוגניטיבי החל אצל המשקר. כשאדם נמצא במצב של לחץ, הפעילות הקוגניטיבית שלו מואטת. חלק מן האנשים חווים הידרדרות ביכולת האינטגרציה הקוגניטיבית, ויש להם קשיים בדיוק, בארגון ובדירוג דברים. קשיים אלה גורמים לשינוי במרכיבי השפה הרגילים של הדובר. מכיוון שאנו מניחים שמצב אמירת שקר מלחיץ (מטעמים של חינוך ומוסר או בגלל הפחד להיתפס), יש להניח שהשינויים הלשוניים יחולו גם בו.

גינסון וריי (1981) מציעות סיבה נוספת להבדלים בין שפת אמת לשפת שקר: ההבחנה בין תיאור זיכרון שמקורו במציאות לבין תיאור זיכרון שמקורו בהמצאה. לדעתן, כשמקור הזיכרון מציאותי, יהיה פחות בלבול בסידור הדברים המתוארים ותהיה יותר מודעות לתהליכים הקוגניטיביים שעברו על המתאר במהלך האירוע. ההתבטאות תהיה פסקנית יותר, פחות נתונה לוויכוח, פחות חושית (ואולי גם פחות ריגושית) ויותר חד משמעית מבחינה סמנטית. בעת תיאור זיכרון מומצא יחולו תהליכים הפוכים. דלני (1982) מוסיף כי ייתכן שהמשקר חש גם סלידה מתהליך השקר וממצב אמירת השקר שהוא נמצא בו.

עד שנות השמונים התמקד רוב המחקר על השקר ברמזים לא-מילוליים. מחקרים מעטים בלבד עסקו ברמזים מילוליים לשקר. בשנות השמונים החלו לעסוק ברמזים פרה-לשוניים (הפסקות, משך תגובה וטעויות בדיבור - רמזים אלה נקראים במאמר זה "הפרוזודיה של הלשון"), ורק לאחר מכן התפתח יותר המחקר הלשוני (שוי (1998)). מחקר זה כלל בדיקות מורפולוגיות, תחביריות וסמנטיות, ובשנים האחרונות גם בדיקת שיח. ממצאי החוקרים היו שונים: בבדיקה סטטיסטית של ספירת אפיונים לשוניים מצא דלני (1982), שכשאדם משקר הוא משתמש בזמן תגובה קצר יותר, בפחות מילים מיוחדות, בקצב דיבור מהיר יותר ובפעילות קוגניטיבית פחותה יותר. במערכת הזמנים הוא מצא שכשאדם משקר, הוא משתמש במספר קטן יותר של פעלים בזמן עבר. קנפ ועמיתיו (1974) מצאו גם הם מספר אפיונים לשוניים לשקר: 1. מספר כולל קטן יותר של מילים בשיח וכן נטייה למסרים קצרים - הם מפרשים זאת בכך שכשאדם נמצא תחת לחץ, הוא מפגין פחות מעורבות עם בן שיחו; 2. קושי במציאת מילים, פחות הצהרות עובדתיות,

פחות התייחסויות לניסיונו האישי של הדובר ופחות התייחסויות לניסיון העבר שלו, יותר הצהרות כלליות, יותר הכללות והשוואות וביטויים היוצרים הכללה רחבה, דו-משמעות לשונית והצהרות כפולות – כל אלה מראים על ניסיונו של הדובר לערפל את דבריו; 3. פחות ציינים קבוצתיים (אנחנו, שלנו, כולנו), ויותר צייני המעטה (מעט, קצת, בקושי) – אלה מעידים לדעתם על יחסו השלילי של הדובר כלפי מעמד השקר שהוא נמצא בו; 4. ניסיון של הדובר להרחיק את עצמו מהצהרותיו. מאפיין זה הוא הרמז הבולט ביותר לשקר: יותר ציינים לאחר (הם), פחות הצהרות אישיות ופחות התייחסות של הדובר לעצמו.

לסיכום, השקר מפגין את עצמו בשינויים בשפתו הנורמלית (או בדפוסי השפה הנורמלית) של הדובר (קנפ ועמיתיו (1974), דלני (1982), מילר וברגון (1996)). ונשאלת השאלה: מדוע חלים השינויים? אמנם הגיוני שאדם ישלוח בשינויי התנהגות לשונית כמו קצב דיבור או כמות הדיבור בהקשרים שונים; ברם, אדם אינו מודע לכך שהוא מסגיר את עצמו באפיונים לשוניים מסוימים, כמו במספר הפעלים בזמן עבר או בכמות משפטי התנאי שהוא משתמש בהם, וגם אם יהיה מודע, הוא לא יוכל לשלוט בהם (רבר (1997)). מן הנתונים שהובאו לעיל קשה להחליט מתי אדם יוצר מניפולציות הכרתיות ומתי אלו נעשות בתת ההכרה. כנראה דוברים מסוימים שולטים בכך יותר ואחרים פחות.

חשיפת אפיונים מבחינים בין שפת אמת לשפת שקר

במחקרים שנסקרו עד כה בנושא בדיקה לשונית של שקר הוצגו מדדים מתחומי לשון שונים שנמצאו מבחינים בין אמת לשקר. רוב המחקרים (מלבד ספיר (1987)) נעשו בשפה האנגלית והיקפם היה חלקי. משום כך עלה הצורך לערוך מחקר מקיף על השפה העברית, הבודק אם יש אפיונים לשוניים המבחינים בין שיח אמת לשיח שקר, והמציג את האפיונים שנמצאו בצורה מסודרת ועל פי דרכי מיון שונות. מטרת המיון היא לראות באילו תחומים בדיוק יש הבדל בין שפת אמת לשפת שקר, ובעקבות זאת להמליץ על בדיקה קונקרטיית בתחומים האלה.

מחקר לשוני לאבחון שקר

לצורך מציאת האפיונים הוקלטו 48 דוברי עברית מלידה (23 גברים ו-25 נשים), בני 20 עד 45 בעלי השכלה תיכונית לפחות, כשהם מספרים ארבעה סיפורים: סיפור קורות החיים שלהם; סיפור קורותיהם ביום אחד בשבוע הקודם לריאיון; סיפור אמתי מעברם; סיפור שקרי מעברם.¹ בתום

¹ מטרתם של שני הסיפורים הראשונים הייתה לקבל מן הנחקרים סיפורי אמת עוד לפני שהם מודעים לנושא המחקר ולכך שיידרש מהם לספר סיפורי שקר ואמת. לאחר מכן הצגתי בפני הנחקרים סיפור מסגרת של המחקר, אשר אינו מסגיר באמת את כוונת המחקר ואת המידע הנחוץ לבדיקה. אמרתי לנחקרים שהם מסייעים למחקר העוסק במילות התגובה של ישראלים. נושא ה"מחקר" וההסברים לו הם, כמובן, המצאה שלי, אך הם סיפקו את

הסיפורים התבקש כל אחד מהנחקרים להגיד באיזה סיפור שיקר. הסיפורים המוקלטים תומללו במלואם.

מכיוון שלא היו כלים לשוניים מוכרים לניתוח שפת אמת ושקר, לוקטו בשלב הראשון המדדים מן הספרות הלועזית והותאמו לעברית. כמו כן רואיינו שני פסיכולוגים שעבדו בשירות המשטרה, עורך דין, חוקר מן המשטרה וחוקר מן המשטרה הצבאית כדי להוסיף את האפיונים האינטואיטיביים שלהם לאבחון שקר של נחקר או של עד. מן המידע שנאסף נבנתה רשימה של 43 מדדים לשוניים לבדיקה על פי התחומים האלה: מורפולוגיה (מערכת הזמנים, הכינויים והגופים); תחביר (סדר מילים במשפט, מילות קישור וכו'); סמנטיקה (משלבים, ערפול, כלליות וכו'); שיח (טכניקות הסחה, הטעיה, שכנוע וכד'); הפרוזודיה של הלשון (הפסקות, חזרות, מילות קריאה ועוד).

בדיקת הסיפורים המתומללים נעשתה בדרך כמותית בכל אחד מן המדדים. לדוגמה, בתחום המורפולוגי נספרו בין השאר כל הפעלים המופיעים בסיפור, ואחר כך נבדקה החלוקה שלהם לזמן עבר בגוף ראשון, שני ושלישי, לזמן הווה ולזמן עתיד בשלושת הגופים. בתחום התחביר נספרו למשל, כל הפסוקיות העצמאיות, המשועבדות והמאוחות,² נבדק האורך הממוצע שלהן ומספרן הכולל. התוצאות נרשמו בטבלאות, ונערכו עליהן חישובים סטטיסטיים.³

תוצאות

כבר עם קבלת התוצאות הראשוניות נמצא כי הסיפור השונה ביותר מסיפור השקר הוא סיפור קורות החיים. המסקנה מכך היא שלצורך בדיקה אם סיפור הוא אמתי או שקרי כדאי להשוותו לסיפור קורות חיים.⁴ סיפור השקר מייצג סיפור שקר טהור, ואילו סיפור קורות החיים מייצג

סקרנותם של המשתתפים במחקר לגבי מטרותיו. ביקשתי מהם לספר שני סיפורים מעברם, האחד אמתי והאחר שקרי לחלוטין. נאמר להם שאת סיפוריהם ישמעו נחקרים, יגיבו עליהם, ויצטרכו לזהות מהו הסיפור האמתי ומהו הסיפור השקרי. הנחקרים לא ידעו שהם אלה שלשונם נחקרת. כך לשונם הייתה טבעית יותר, והייתה להם מוטיבציה לשקר לנחקרים האחרים. בסיום הפגישה סיפרתי לנחקרים על מטרתו האמתי של המחקר והסברתי להם מדוע נאלצתי לשקר להם לשם השגת סיפורי האמת והשקר. ביקשתי את רשותו של כל אחד מהנחקרים להשתמש בכל זאת בהקלטת דבריו במחקר. כל הנחקרים הסכימו שאשתמש בחומר המוקלט לצורך המחקר.

² הפסוקיות הוגדרו בהתאם לשיטה המפורטת במחקר: ר' דילמון, אפיונים לשוניים של שפת שקר בהשוואה לשפת אמת, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", רמת גן תשס"ד, עמ' 84-82.

³ פירוט הממצאים הסטטיסטיים לפי כל אחד מתחומי הבדיקה הלשונית מוצג שם, עמ' 154-51. כל התוצאות הנדידונות במאמר זה (וכן כל ההבדלים בין הסיפורים) הן מובהקות ביותר ($p < 0.001$).

⁴ הסיבה לכך שדווקא סיפור קורות החיים נבחר ולא סיפור העבר היא שנמצא דמיון מה בין סיפור העבר לסיפור השקר. שני הסיפורים סופרו לאחר שהנחקרים ידעו ששקר מעורב במחקר, והיה להם אינטרס לשלב אלמנטים מעין-שקריים בסיפורי העבר שלהם כדי להתחמק מגילויים כסיפורי אמת. הדמיון בין סיפור העבר לסיפור השקר נובע גם מכך ששניהם סיפורים מלאכותיים, ובשניהם יש, כפי הנראה, יסודות של המצאה, אף כי ההמצאה בסיפור השקר היא המצאה מושלמת, בעוד שההמצאה בסיפור העבר מבוססת על אירועים אמתיים, שייתכן שהזמן טשטשם, ולכן אין בהם דיוק רב. ראו פירוט על כך שם, עמ' 50-48; 175-182.

סיפור אמת טהור.⁵ בין שני הסיפורים נמצאו 17 מדדים מבחינים באופן מובהק, ומדדים אלה שייכים לכל תחומי הבדיקה הלשונית שנבדקו במחקר.

מיון המדדים המובהקים ביותר לפי תחומי הבדיקה הלשוניים⁶ שהמחקר עסק בהם, מראה את ההבדלים בהיקף השינוי שחל בכל תחום ומאפשר השוואה בין תחומי הבדיקה השונים מבחינת תרומתם לאבחון שקר. בטבלה מספר 1 מוצגים המדדים הללו כשהם ממוינים על פי תחומי הבדיקה הלשונית שנבדקו. מדדים שנמצא ביניהם קשר⁷ אוחדו לתא אחד בטבלה, משום שבתרומתם להבחנה בין שיח האמת לשיח השקר הם תלויים זה בזה.

טבלה מספר 1 - מיון התוצאות על פי תחומי הבדיקה

מורפולוגיה	תחביר	סמנטיקה	שיח	הפרוזודיה של הלשון
פעלים בגוף ראשון ופעלים שלישי בגוף	פסוקיות משועבדות, פסוקיות עצמאיות ופסוקיות מאוחות	מילים נרדפות	מגבירים	חזרות על פריטים
פעלים בעבר, הווה ועתיד		מילים ריגושיות	צורני קישור	הפסקות והפסקות מלאות
		התייחסות לאחר	סיבוכים פתאומיים	
		מילים שליליות	שימושים בקולוקציות	
		מילים ספציפיות ומילים כוללניות	TTR	
			סטיות הסיפור	
			מספר בסיפור	

⁵ יש לציין כי גם אם בסיפור קורות החיים יש פרטים שלא קרו באמת (הדובר המציא אותם כדי למלא פערים מוזכרונ, כפי שטען פרייזר (1991), לעיל), הרי שלא הייתה לדובר **כוונה** לשקר באמירתם, ולכן אין בסיפורים אלה יסוד של שקר לפי הגדרת השקר.

⁶ ההנמקות להכללת המדדים השונים בתחומי בדיקה אלו דווקא נמצאות שם, עמ' 154-51.

⁷ מדדים שהשימוש באחד מהם גורר את השימוש באחר או את הקטנת השימוש באחר כפי שנמצא בבדיקות הסטטיסטיות של הממוצעים ובבדיקות השוואה בזוגות.

עיון בטבלה מעלה כי בשלושה תחומים נמצאו רק מדד אחד או שניים להבחנה בין שיח אמת לשיח שקר, ואילו בשני תחומים נמצאו חמישה מדדים או יותר. אציג עתה כל אחד מן המדדים ואדגים אותו מתוך הסיפורים שנבדקו במחקר:⁸

תחום הבדיקה המורפולוגי

1. **היחס בין פעלים בגוף ראשון לפעלים בגוף שלישי** – בסיפורי השקר נמצא שימוש רב יותר בפעלים בגוף שלישי לעומת סיפורי קורות החיים, שבהם נמצא שימוש רב יותר בפעלים בגוף ראשון. שינוי כזה בשימוש בפעלים מעיד על ניסיון של הדובר להרחיק את עצמו מסיטואציית השקר ומן האפשרות לתופסו, כפי שטענו קנפ ועמיתיו (1974) ודלני (1982). על ידי שימוש בטכניקה של "הם עשו", "הוא אמר", הדובר הופך את עצמו לפסיבי או לנעלם בתיאור ההתרחשויות, ואם הוא פסיבי, לא חלה עליו האחריות לתוצאות, אף על פי שזה סיפור מעברו. דוגמה לסיפור קורות חיים שיש בו שימוש רב בפעלים בגוף ראשון:

הלכתי לצבא, הייתי חצי שנה בקורס טייס, ואחר כך אה הלכתי ל.. דוברבן, והייתי שם חייל ומפקד צוות וקצין אמל"ח ואז השתחררתי, נסעתי לקונגו, עבדתי במשרד הביטחון, עבדתי ב.. מנהל האזרחי, ו.. התחלתי ללמוד (נחקר מספר 3).

לעומת סיפור שקר של אותו נחקר, שיש בו שימוש מועט ביותר בפעלים בגוף ראשון ושימוש רב בפעלים בגוף שלישי:

כשהייתי בצבא, היינו באיזה פעילות באיזשהו מקום, ו.. השתתפנו באיזשהי הפגנה, ובגלל אה.. הרגישות של העניין, התחיל להגיע לשם צבא, והתחיל אה לעצור אנשים, ובגלל שהיני מחופשים אז נאלצנו, כמה אנשים, להיעצר והצבא לא ידע שאנחנו מסתערבים, ולקחו אותנו לחדר חקירות, וחטפנו קצת מכות, ולא האמינו לנו שאנחנו מסתערבים, ישבנו כמה ימים בכלא, ורק בסוף.. העניין הזה הסתדר. המפקדים שלנו באו ו.. הוציאו אותנו, וככה זה הסתדר (נחקר מספר 3).

2. **השימוש בפעלים בזמנים השונים** – בסיפורי השקר נמצא שימוש רב יותר בפעלים בזמן הווה ועתיד, לעומת סיפורי קורות החיים, שבהם נמצא שימוש רב יותר בפעלים בזמן עבר. מבחינת התוכן האדם מספר סיפור שקרי שיכול להישמע אמתי לגמרי, אך מבחינת הלשון הוא משתמש בפעלים בזמן הווה או בזמן עתיד, שמשמעותם היא שהסיפור לא קרה עדיין או לא קרה בכלל. סיבה נוספת לשימוש בפעלים אלה היא רצונו של הדובר למנוע בדיקה מאמתת לדברים הנאמרים.

⁸ בכל התוצאות שיוצגו כאן נמצא הבדל מובהק ($p < 0.001$) בין סיפורי השקר לסיפורי קורות החיים. הדוגמאות שיובאו ממחישות את השימוש בכל אחד מן המדדים שיוצגו להלן. בחלק מן הדוגמאות מובאת השוואה בין סיפור השקר לסיפור קורות החיים (אם ההשוואה ממחישה יותר את ההבדל בשימוש במדד זה), ובחלק מוצג סיפור השקר בלבד.

כשהוא מספר על משהו שקורה או שעדיין לא קרה, אי אפשר לבדוק את הדבר, וכך הדובר יכול, אם יעומת עם דברי שקר שאמר, לתרץ אותם בכך שהוא לא אמר שהדברים ממש קרו. דוגמה לסיפור שקר שכל הפעלים בו הם בזמן הווה:

אותו רכב. אותו נהג, נוסעים לתצפית אחרת, בדרך הרכב מתקלקל (...) אני.. מנסה לעצור רכבים.. צבאיים, על ה.. ציר, עוצרים אבל אף אחד לא יודע.. לא מבין במכונאות רכב ככה ש.. עוזר לי, אני הולך למוסך.. באחד היישובים ה.. סמוכים, תופס ת'בעל מוסך, מביא אותו לרכב, הוא מתקן ת'רכב, ואנחנו נוסעים (נחקר מספר 13).

לעומת סיפור קורות החיים של אותו נחקר, שרוב הפעלים בו הם בזמן עבר:

נולדתי ב(שם מקום) בשנת חמישים וארבע (...) התחנתי מייד אחרי הצבא, התחנתי עם בת (שם מקום) ועברתי לגור ב(שם מקום), חייתי שנה עשרי... חייתי עשרים שנה ב(שם מקום), אחרי עשרים שנה עזבתי (נחקר מספר 13).

תחום הבדיקה התחבירי

השימוש בסוגי פסוקיות שונים – בסיפורי השקר נמצא שימוש רב יותר בפסוקיות משועבדות ובפסוקיות מאוחות. בסיפורי קורות החיים היה שימוש רב יותר בפסוקיות עצמאיות. שעבוד רב מעיד על דינמיות וגורם לקצב של "קוצר נשימה" בסיפור, בגינם הנמען ממחר אל החידוש במשפט, ומחמיץ בדרכו את האמור בתוך הפסוקיות המשועבדות. הדובר החפץ להסתיר דבר מה, ישתמש בדרך של משפטים משועבדים כדי להסתיר בהם את עיקר המסר, ובכך ישטה במאזין. רק חזרה של הנמען אל הסיפור, וקריאתו או האזנה לו מחדש, יראו לו כי עיקר העובדות הקשות נמצא בתוך הפסוקיות (פרוכטמן (תש"ן), עמ' 82, 95). דבר כזה אינו אפשרי בדרך כלל בעת האזנה לסיפור או לעדות, ועל כן מתבסס המשקר. השימוש הרב בפסוקיות מאוחות מעיד על רצונו של הדובר לחסוך במילים. האיחוי מאפשר לו להימנע מחזרות על מילים ואולי גם מביטויים של מבעים שקריים. בסיפור קורות החיים, לעומת זאת, יש ציון עובדות, והן מוצגות במשפטים פשוטים יותר. דוגמה לסיפור שקר שיש בו שימוש רב בפסוקיות משועבדות ומאוחות:

אני אמרתי שאני לא מסכימה ללכת אתם. הם שאלו אם אני אבוא אתם, ל.. משרד שלהם או משהו כזה ואני אמרתי שאני לא מסכימה, ואז הם א.. אמרו טוב שגם אדם יבוא (נחקרת מספר 26).

לעומת סיפור קורות החיים של אותה נחקרת, שיש בו פסוקיות עצמאיות רבות:

סיימתי שם תיכון, בגרות, אהם, יש לי.. אחות אחת, נחמדה, אה שני אחים אהם, גדולים ממני אני הצעירה במשפחה, אהם, הוריי מורים, עוסקים בהוראה, אימא שלי אה התחילה כ.. מורה בתיכון אה היום היא מרצה ב.. אם מוסד ל.. חינוך מבוגרים (נחקרת מספר 26).

תחום הפרוזודיה של הלשון

1. **החזרות על פריטים בשיח** – בסיפורי השקר נמצא מספר גבוה יותר של חזרות על הברות, על מילים ועל משפטים לעומת סיפורי קורות החיים. מספרן הגבוה יותר של החזרות יכול להעיד על האטה ביכולת הקוגניטיבית. עם זאת הוא יכול גם להיות טכניקת שכנוע, הדובר רוצה להציג את דבריו כאמיתות מוחלטות, כביכול ככל שיחזור יותר על הדברים, הם יתקבלו כמוחלטים יותר. ניר (תשנ"ז) במאמרו על הסיסמה הפוליטית מציין כי החזרה על מילים היא טכניקה רטורית ההופכת את הנושא המדובר לקליט יותר וקל לזכירה (שם, עמ' 20-21). בסיפורי קורות החיים, שלדובר אין רצון לשכנע את המאזין באמיתותם, נמצא מספר קטן בהרבה של חזרות. דוגמה לסיפור שקר המכיל חזרות על הברות (גמגום), על מילים ועל משפטים:

כשהייתי רווקה יצאתי ב... המון המון המון פגישות עיוורות. ו.. אם, פעם אה אה אחרי אה שיצאתי בערך אה אה עם עשרים בחורים, אז אה. שוב הציעו לי איזה שהוא בחור, ו.. כשנפגש.. נפגשתי אתו, הי.. היה דווקא נחמד אבל, לא יודעת, מין משהו לא.. היה נראה לי מוזר, לא יודעת, ובסוף הסתבר שבעצם אה.. יצאנו כבר באחד הגלגולים הקודמים כבר יצאנו פעם אחת (נחקרת מספר 28).

2. **סגנון ההפסקות** – בסיפור השקר נמצאו יותר הפסקות ריקות (שתיקות) ואילו בסיפור קורות החיים נמצאו יותר הפסקות מלאות (הפסקות הממולאות בצליל, כמו: אה, אם). התוצאות האלו מצביעות על פחדו של המשקר מהסגרת רגשותיו כלפי הנאמר בצלילים מיותרים. כשאין לו מה להגיד, או כשהוא עסוק בהמצאת המשפטים הבאים שיאמר, בוחר המשקר לשתוק לגמרי. אולי הוא אפילו מעדיף שהשליטה בשיחה תעבור ממנו אל המאזין, וכך יהיה לו זמן ארוך יותר למחשבה ולתכנון המשך שעדיין לא ידוע לו. ווקר (1985) שחקרה שתיקות של עדים הנמצאים במצב של חקירה, טוענת כי שתיקותיהם מעידות על הזמן הנדרש להם להתאים את השאלות שנשאלו לסיפור שהמציאו. שתיקה לפני מתן תשובה מצביעה, לדבריה, על שקר (שם, עמ' 66). כשהדובר דובר אמת, לעומת זאת, אין הוא חושש למלא את זמן החשיבה בצלילים, ההפסקות המלאות מבטאות המשך הידוע לו, והן אמורות להביע בפני המאזין את כוונתו להמשיך ולדבר. ווקר (שם, עמ' 67) קוראת לתופעה זו: "לשמור שהמנוע ימשיך לעבוד". דוגמה לסיפור שקר המכיל שתיקות רבות:

.. זה מה שקורה ב.. מצב שבעצם ה.. תוך כדי היציאה מהמטוס אתה בעצם לא יצאת טוב ו.. קורה שאתה... מסתבך עם המיתרים של ה.. חופה. של המצנח. אה.. זה בעצם מה שקרה לי כנראה שלא יצאתי טוב מהמטוס, הסתבכתי... במיתרים של החופה, מה שקרה שמצאתי את עצמי עם הרגליים למטה ו.. עם הרגליים למעלה ו.. ה.. כל הגוף שלי... (נחקר מספר 18);

לעומת סיפור קורות החיים של אותו נחקר, שכל ההפסקות בו הן הפסקות מלאות (בצליל):

נולדתי ב... בית חולים בלינסון, אה רוב חיי עשיתי בבני ברק אפשר לומר, כאילו עברתי מהשכונות עכשיו אני גר שם בקריית הרצוג, אה, למדתי בבית ספר יסודי עוזיאל, בית ספר יסודי עוזיאל, אחרי זה ב... בחטיבת ביניי (...). השתחררתי, אה עשיתי ניתוח בכתף, עכשיו התחלתי ללמוד כבר שנה באוניברסיטה (נחקר מספר 18).

התחומים ה"פוריים" יותר מבחינת ההבחנה בין אמת לשקר הם תחום השיח ותחום הסמנטיקה. בכל אחד מהם נמצא מספר גדול של מדדים המבחינים באופן מובהק בין סיפור השקר לסיפור קורות החיים.

תחום השיח

בתחום השיח נמצאו שבעה מדדים להבחנה בין אמת לשקר - שניים מהם שייכים לאוצר המילים שנבחר לשימוש בשיח (המגבירים והשימושים בקולוקציות); אחד מהם קשור לשינויים התחביריים החלים בשיח השקר בהשוואה לשיח האמת (צורני הקישור); אחד מהם שייך לשינויים החלים בפריטים בתוך השיח (הסיבוכים הפתאומיים); ושלושה מהם שייכים למבנה הכולל של השיח (TTR, מספר המילים בסיפור וסטיות במבנה הסיפור).

1. **מגבירים** – מגבירים הם ציינים מרחיבים של תואר, צירוף יחס או תואר הפועל. לדוגמה: מאוד, הרבה, יותר, מדי. בסיפורי השקר נמצא שימוש רב במגבירים בהשוואה לסיפורי קורות החיים. לכאורה, שימוש במגבירים מסמן מעורבות גבוהה של הדובר עם המאזין. למעשה, שימוש מוגזם במגבירים מראה שהמעורבות המוצגת היא מלאכותית, ומטרתה היא להשלות את המאזין שהדובר באמת היה במקום, שהרי הוא יכול לדרג את רמת הדברים המתוארים בסיפור. דוגמה לסיפור שקר שיש בו שימוש מוגזם במגבירים:

כשבאים עם רכב, אז ה... מצרים בודקים ת'רכב טוב טוב, ביקשו מאתנו להוציא את כל ה... תיקים מהאוטו (...). הם עשו מזה בלגן גדול, ו.. ורעש הם התחילו לבדוק אותנו (...). הם אה, מאוד מאוד התרגזו הם ביקשו שמו הם ביקשו שנשים ת'רכב בצד (נחקר מספר 4).

נחקר זה לא רק משתמש במגבירים רבים בסיפור השקר שלו, אלא גם מכפיל אותם לצורך הדגשה (טוב טוב; מאוד מאוד), וכך הוא מביע את רצונו שהמאזין יאמין לנאמר, בבחינת "הם לא רק התרגזו, הם התרגזו מאוד מאוד".

2. **שימושים בקולוקציות** – קולוקציה מוגדרת כ"כל רצף של מילים, הנוטות להופיע יחד ובסדר קבוע" (טורי ומרגלית (1973)). לקולוקציה יכולה להיות משמעות אידיומטית, כלומר משמעות צירוף המילים אינה שווה למשמעות החיבור בין המילים המרכיבות אותה כשהן נפרדות (שם), ואז היא נקראת ניב (פרוכטמן ועמיתותיה (2001), עמ' 11). את השימוש הרב יותר בקולוקציות ובניבים, כפי שנמצא בסיפורי השקר, אפשר לשייך לניסיונו של הדובר להעשיר את שפתו. זהו עוד אחד מן האמצעים החיצוניים שהדובר משתמש בהם להעלאת רמת השפה כדי להישמע אמין.

בסיפור קורות החיים, המציג את שפתו ה"נורמלית" של הדובר, לא נמצא שימוש כזה. דוגמה לסיפור שקר שיש בו קולוקציות רבות:

אמרתי שאני רוצה לבחון גם אפשרות של צבא... בקיצור, מי שמכבדת את עצמה ואת ה.. אה חינוך שהיא קיבלה ואת השקפת עולמה, חלילה וחס לא תצא לתרבות רעה ותלך לצבא. אה, אחרי בירורים שעשיתי, שאני לא יודעת כמה הם היו אמתיים אה החלטתי כמו שאני חושבת שהיה נדון מראש ללכת לשירות לאומי, הלכתי ל... כפר הנוער הדתי, פנימייה של עליית הנוער, ...אה וזה אולי מה שגרם לי לאורך כל התקופה של השנתיים שירות, לשרת כבת שירות אבל עם כל הזמן עם רגשות מעורבים של אה: יה למה אני לא חיילת (נחקרת מספר 24).

3. צורני קישור – צורני קישור הם כל מילות הקישור, גם אלו שבפסקויות משועבדות וגם אלו שבפסקויות מאוחות. הסיבה לשימוש בצורני קישור רבים בסיפורי השקר היא השימוש הרב במשפטים מורכבים ובמשפטים מאוחים, כפי שהוסבר לעיל.⁹ דוגמה לסיפור שקר שיש בו צורני קישור רצופים רבים:

אה הרופא.. ביקש שאחת האחיות אה כמובן תיכנס אה לעזור לו בעבודה, אבל המיון היה מפוצץ... היה חסר בכוח אדם אה... נאני הצעתי את עזרתי לרופא (נחקרת מספר 48).

4. סיבוכים פתאומיים - סיבוכים פתאומיים הם: חזרות מיותרות על מה שסופר כבר, בעיה בתיאור המקרה שהמספר לא ידע איך לפתור אותה, תיאור מתמשך של אירועים שאינם קשורים זה לזה, קטיעות בסיפור הכוללות קפיצה מעניין לעניין בפתאומיות או פער בדיווח. נספרו גם כל הפעמים שבהן המספר שינה את זמן הפעלים בסיפור, כלומר סיפר את הסיפור בזמן מסוים והחל פתאום לתאר אירוע בעזרת פעלים מזמן אחר באמצע הסיפור, וכן כל שינוי מתיאור המקרה בגוף אחד אל תיאורו בגוף אחר או מכינוי שייכות בגוף אחד אל כינוי בגוף אחר. ריבוי הסיבוכים שנמצא בסיפורי השקר מסגיר את הבלבול הפנימי של הדובר הממציא את סיפורו תוך כדי דיבור. קשה לו לשלוט בתוכן ובדרך הצגת הדברים גם יחד, והתוצאה היא שיח מבולבל ולא ברור. לעומת זאת בסיפור קורות החיים, שהמספר אותו אינו נמצא במצב של בלבול פנימי, לא נמצאו כמעט סיבוכים. דוגמה לסיפור שקר שיש בו מספר רב של סיבוכים פתאומיים (כל סוג של סיבוך מסומן בסוגריים):

ואני מגלגל מגלגל ו.. וח.. חושך והפנס לא מגיע לראות מהמים ו.. התגלגל (שינויים בזמנים) ואז אני עומד כזה על קצה ה.. מזת.. נו בדרך כלל דגים בתל ברוך (קפיצה מעניין לעניין).

⁹ צורני קישור נספרו כמשתנה נפרד ממשנתה המורכבות והאיחוי כדי לראות אם גם לגורם הסינדטיות או האסינדטיות יש תפקיד בלשון השקר. נמצא כי ריבוי צורני קישור תואם את הריבוי בשימוש במשפטים מורכבים ומאוחים, ואין תופעה מוגברת של אסינדטיות בסיפורי השקר.

עומד על קצה המזח (חזרות מיותרות) כ.. שלא.. לא ייתפס, אם יש משהו חשבתי נתפס בטח איזה זבל בים.. ו.. אז אני מתחיל להרים ת .. א.. זה ומגלגל. וס.. מרים (חזרות מיותרות) וחוש.. רואה איזה.. (בעיה בתיאור שהמספר לא ידע איך לפתור אותה) לא יודע איך לקרוא לזה זה משהו שחור כזה ו.. בקצה. וקצת זו חשבתי (שינויים בזמנים) שניילונים נתקעו ועשבים מהים (חזרות מיותרות) ואני שם אותו על המזח, ומאיר עם הפנס ויצא תמנון. ענק. של.. ענק אה (חזרות מיותרות) בשבילנו (שינויים בכינויים) זה היה גדול של יותר מקילו (חזרות מיותרות) (נחקר מספר 7).

5. **TTR - TTR** היא בדיקה של מספר תבניות ביחס למספר תמניות ביחידת שיה. זוהי בדיקה סטטיסטית שנעשתה בעזרת מחשב. כל סיפור חולק ליחידות של חמישים מילים (תמניות), ונספרו מספר המילים החדשות שאינן חוזרות על עצמן (תבניות) ביחידות אלו. לאחר מכן חושב הממוצע של התוצאות בכל סיפור, ונמצא מספר המראה את החישוב הממוצע של התבניות חלקי התמניות בו. תוצאה נמוכה של TTR מצביעה על חזרות רבות של מילים ומעידה על פעילות קוגניטיבית מופחתת, על שפה עשירה פחות ומגוונת פחות. בסיפור השקר נמצאו תוצאות נמוכות של TTR בהשוואה לסיפור קורות החיים, שבו אין בעיה של פעילות קוגניטיבית מופחתת, ולכן השפה שלו עשירה יותר. דוגמה לסיפור שקר שנמצא בו TTR נמוך (56.2%):

הסיפור הראשון, אה, החבר שלי, גר בבאר שבע ואני גרתי בירושלים, באותה תקופה, ו.. הוא היה כנראה מאוהב בי קשות, ו.. הוא היה מגיע כמעט כל יום, אה, לבקר אותי. הוא היה.. עובד נורא קשה, ו.. בסוף כל יו.. כמעט, כ.. כמעט כל יום במשך השבוע הוא היה מגיע לבקר. הוא היה נוסע.. בערב וחוזר מאוד מאוד מאוחר בלילה. היה נוסע כמו.. מטורף, הוא היה מתגאה בזה גם כל פעם איך הוא נוסע מהר (נחקרת מספר 27).

בסיפורי קורות החיים היה ציון ה-TTR הממוצע 74%, גבוה בהרבה מן התוצאה שהוצגה כאן.

6. **מספר המילים בסיפור** - מספר המילים הממוצע בסיפור השקר נמצא קטן באופן מובהק ממספרן בסיפור קורות החיים. דוברי השקר נוטים לדבר פחות או לקצר בדבריהם במחשבה שככל שיספרו פחות, כך יסגירו פחות פרטים העשויים לעזור למאתר השקר. דוגמה קיצונית לכך ניתן למצוא בהשוואה בין מספר המילים בסיפור קורות החיים לעומת מספרן בסיפור השקר של נחקרת אחת. בסיפור קורות חיים - 54 מילים:

אה נולדתי בארץ, אה גדלתי ברמת גן עד אה גיל אה שנים עשרה, אה לאחר מכן עברנו ל.. לגור ביהוד, שם למדתי בית ספר יסודי ו..בתיכון מקיף יהוד, אה במסגרת הצבא הייתי עתודאית, עשיתי קודם את ה.. תואר ראשון ב.. כימיה, אחר כך שירתתי ב.. בחיל הים במכון ל.. מחקר לרפואה ימית, ו.. אחרי שהשתחררתי מהצבא, אה התחלתי לעבוד ב.. בנק לאומי למשכנתאות, ועד היום אני עובדת שם (נחקרת מספר 43);

בסיפור שקר - 25 מילים:

אה כשהייתי בגיל שתיים עשרה, הלכתי ולמדתי באוניברסיטה, ו... ככה במקביל ללימודים, בגיל חמש עשרה, סיימתי ת'תואר הראשון ב... כימיה. ומ... ולפני הצבא עשיתי ת'.. המשכתי ת'לימודים ל... תואר שני בתחום (נחקרת מספר 43).

7. **סטיות במבנה הסיפור** - מדובר בתיאור שאינו תואם את המציאות, כמו הארכה בתיאורים שוליים וקיצור בנושאים החשובים לכאורה לאירוע. סטיין וגלן (1979), בניסיונם לתאר את "דקדוק הסיפור", טוענים כי עדות אמת מתחלקת לשלושה חלקים שווים בגודלם: טפל ראשוני (הקדמה) - עיקר הסיפור - טפל משני (סיום והתרחקות מן האירוע). סטייה מן המבנה הזה מעידה על עדות לא אמתית (ספיר 1987). בסיפורי השקר נמצאו סטיות רבות יותר מאלו שנמצאו בסיפורי קורות החיים. הסיבות לסטיות אלו הן רצונו של הדובר להסתיר את הפרטים העלולים להסגיר אותו או האטה בפעילות הקוגניטיבית. בסיפורי קורות החיים לא נמצאו סטיות כאלה, ואם נמצאו שיעורן היה נמוך. דוגמה מסיפור שקר:

וב... ביום שהסתיים הקורס, ישבתי עם עוד אה... אחת שסיימה אתי את הקורס, ביחד ישבנו ושרנו, היא ניגנה על הפסנתר ואני שרתי. היא העירה לי שיש לי קול מאוד יפה ולמה לא הלכתי לנסות ואמרתי לה שפשוט לא ידעתי איך. ו... כמה ימים אחרי זה, היא אמרה לי ש... חברה שלה נמצאת במיונים, והיא דיברה אתי, דיברה עליה, עליי אתה. והיא השיגה לי זימונים והלכתי, ו... שרתי והופעתי, אבל בסוף הם גילו שאני דתייה אז הם אמרו לי שלא (נחקרת מספר 33).

בסיפור זה חסר באופן ברור הטפל המשני, שהוא סיום הדרגתי של הסיפור והתרחקות מן האירוע. במקומם יש דחיסה של מה שקרה בסוף למשפט אחד. דחיסה כזאת עשויה להצביע על רצונה של הנחקרת לסיים במהירות את התיאור ולהרחיק את עצמה מסיטואציית אמירת השקר.

תחום הסמנטיקה

בתחום הסמנטי נמצאו חמישה מדדים המבחינים באופן מובהק בין סיפור השקר לבין סיפור קורות החיים. כולם שייכים לשינוי במטען הסמנטי של מילים בשיח (מילים ריגושיות, שליליות, כוללניות, מילים נרדפות והתייחסויות לאחר). שיעור השימוש בכל המדדים מוגבר בסיפורי השקר.

1. **מילים ריגושיות** - מילים ריגושיות הן מילים בעלות מטען רגשי המסגירות את רגשותיו של הדובר כלפי המתואר בסיפור, לדוגמה: נמאס, עצום, מפריע, מהמם, וכן מילים המתארות רגשות ממש, כמו עצוב, שמח, מדוכא וכו'. בסיפורי השקר נמצאה הגזמה בשימוש במילים ריגושיות. זוהי טכניקת שכנוע של הדובר המנסה לשוות לדבריו אמינות (לנדאו (תשמ"ז)). לעומת זאת, בסיפורי קורות החיים לא נמצא שימוש כזה. בסיפור השקר המודגם כאן משובצות מילים ריגושיות רבות, והן אף חוזרות על עצמן עד כדי עודפות:

ודווקא באותו יום לא התקשרתי, אהם, ו... זהו. הוא נורא נורא התאכזב, הוא, מאוד כעס, אחר כך אה, רק למחרת, ב... בש... בשעות הצהריים ידעתי מזה, ו... ממש התאכזב.. הוא התאכזב מזה שלא... לא התקשרתי אה, וזהו היה לנו ויכוח גדול וזה, אבל אה, בסופו של דבר זה נגמר

בטוב, ו.. אחרי, נדמה לי חודש, משהו כזה, אה, התח.. התארסנו ואחר כך התחתנו (נחקרת מספר 27).

2. **מילים שליליות** – מילים שליליות הן מילות שלילה (לא, אין, אי אפשר) או מילים בעלות מטען סמנטי שלילי כמו כישלון, פגיעה, רשעות וכד'. שימוש רב במילים שליליות מעיד על היחס השלילי של הדובר כלפי דברי השקר שלו וכלפי מעמד ההטעיה (הרמייה) שהוא נמצא בו, המוסגר בסיפורו. בסיפור קורות החיים אין שימוש כזה במילים שליליות. דוגמה לשימוש רב במילים שליליות ניתן לראות בקטע קצר מתוך סיפור שקר:

ו.. בלילה אחד פרצו לי את הכול, ופשוט נכנסנו להפסדים, ו.. ממש אה מצב לא נעים. ו.. פשוט אה התרוששנו, מאז אנחנו.. אה.. במצב כלכלי מאוד קשה (נחקרת מספר 31).

3. **מילים כוללניות** – מילים כוללניות נבדקו בהשוואה למילים ספציפיות. המילים הספציפיות כללו שמות מיוחדים, שמות פרטיים ושמות+כינויי קניין. המילים הכוללניות כללו את שאר שמות העצם. השימוש המוגבר במילים כוללניות בסיפורי השקר מעיד על חוסר היכרות אישית של הדובר עם הנושאים שהוא מתאר, או על ניסיון שלו לערפל את דבריו בעזרת התרחקות מתיאור דברים מדויקים והסתרת מה שהוא לא רוצה שיוודע. בסיפור קורות החיים, לעומת זאת, נמצא מספר רב יותר של מילים ספציפיות, המתארות במדויק (ובאופן הניתן לבדיקה) את מה שקרה. דוגמה לסיפור שקר שיש בו שימוש רב במילים כוללניות:

אה זה היה.. בשנה אל"ף אה.. באוניברסיטה, אה, היה.. אה הייתה איזשהי תחרות, איזשהו אה.. לא תחרות משהו שצריך לשלוח, הגרלה, שצריך לשלוח תשובות לאיזשהי חידה, אה משהו מהרדיו, והפרס אה היה.. אה טיסה אה, טיסה לאירופה, זה היה לשלוש ארצות, אה טיסה של שבוע (נחקרת מספר 34).

4. **מילים נרדפות** - מילים נרדפות הן מילים שונות המציינות תוכן זהה או דומה (ניר (תשלי"ח), עמ' 79). מדובר על מילים בעלות משמעות דומה או זהה שנאמרו בקרבה מסוימת בסיפור אחד, והוחלפו זו בזו, וכן ביטויים או ביטוי ומילה בעלי משמעות דומה שהשימוש בהם היה כבמילים נרדפות. בסיפורי השקר נמצא שימוש רב במילים נרדפות. נראה כי הדובר משתמש לכאורה בשפה עשירה ומרשימה, ולדעתו הוא מרומם את שפתו והופך אותה לאמינה יותר; בו בזמן הוא אינו תורם מידע שאינו רוצה לתרום. זו תופעה שנמצאה בסיפורי השקר ולא בסיפורי קורות החיים. דוגמה מסיפור שקר:

כך אה... יצא שבסופו של דבר אחרי אה שסיימנו את הפרויקט הזה וזה היה פרויקט הגמר שלנו ש.. יצא בהצלחה, מזהירה, ו.. קיבלנו על זה הצטיינות, התברר לי ש.. הפרויקט הזה המיזם הזה עזר אה לפתח מוצר ש.. נמכר ל.. מדינות ערב, ומשמש אותם ב.. בטנקים שלהם, משפר את היכולת שלהם אה ליירט פעילות לילה. אה, על מצפוני. עד היום (נחקרת מספר 2).

5. **התייחסויות לאחר** – בתחום זה נכללו משפטים שנושאים הוא אדם אחר ולא הדובר, למשל משפטים הפותחים במילים: הוא, הם, זה היה, X עשה וכו'. בדיקת התייחסויות לאחר נוספה על

בדיקת השימוש בפעלים בגוף שלישי (שנכללה בבדיקה המורפולוגית) כדי לראות אם יש הדגשה של הפועל במשפטים אלו. הדגשה של האחר, כפי שנמצא בסיפורי השקר, מאפשרת לדובר להרחיק את עצמו מן הסיטואציה המתוארת - להפוך את עצמו לשחקן משנה בכך שהוא הופך אחרים לנושאים במשפטיו. בסיפורי קורות החיים היה עיקר ההתייחסות של הדובר לעצמו. דוגמה לריבוי של התייחסויות לאחר בסיפור שקר:

ו.. כמה ימים אחרי זה, היא אמרה לי ש.. חברה שלה נמצאת במיונים, והיא דיברה אתי, דיברה עליה, עליי אתה. והיא השיגה לי זימונים והלכתי (נחקרת מספר 33).

דיון

מבט כללי על המדדים שנמצאו מבחינים בין סיפור קורות החיים (להלן: סיפור אמת) לסיפור השקר מראה שרוב ההבדלים בין אמת לשקר חלים בחלקים הקטנים המרכיבים את השיח - במילים או בקטיעות בין המילים (הפסקות). שלושה-עשר מדדים מתוך שבעה-עשר שנמצאו מבחינים בין סיפור אמת לסיפור שקר הם כאלה (פעלים בגוף ראשון לעומת פעלים בגוף שלישי; פעלים בעבר לעומת פעלים בהווה ובעתיד; מילים נרדפות; מילים ריגושיות; התייחסות לאחר; מילים שליליות; מילים ספציפיות ומילים כוללניות; מגבירים; צורני קישור; סיבוכים פתאומיים; שימושים בקולוקציות; חזרות על פריטים; הפסקות ריקות והפסקות מלאות).

מדד אחד מראה את השינויים החלים בחלקי השיח הגדולים יותר, בסוגי המשפטים, כפי שמצאה הבדיקה התחברית (פסוקיות משועבדות, עצמאיות ומאוחות). רק שלושה מדדים השייכים למבנה הכללי של השיח נמצאו מבחינים בין אמת לשקר, והם שייכים לתחום בדיקת השיח (מספר המילים בסיפור, TTR וסטיות במבנה הסיפור).

ממצאים אלה ניתן להסיק לגבי יכולתם או אי-יכולתם של הדוברים להסתיר את היסודות השקריים של סיפוריהם בתוך חלקי השיח השונים. נראה כי יש הבדל בין השינויים החלים במבנה השיח לבין השינויים החלים בחלקים המרכיבים אותו (משפטים, מילים והפסקות). במבנה השיח נמצאו הבדלים מעטים בין סיפור אמת לסיפור שקר. לאמתו של דבר שלושה מדדים בלבד נמצאו מבחינים באופן מובהק בתחום זה. ממצא זה מתאים לתיאוריות שיח שהתפתחו בשנות ה-70 וה-80. תיאוריות אלו עסקו בפסיכולוגיה הקוגניטיבית וניסו לתאר את דרך התארגנות המידע, המרכזי והשולי, בזיכרון (סגל 2001) מציגה מקורות רבים לכך). התיאוריות מצביעות על שתי רמות של ארגון מידע בטקסט נרטיבי: רמה לוקלית-ליניארית ורמה גלובלית. הרמה הלוקלית-הליניארית נשענת על היחסים הסמנטיים בין חלקי הטקסט ומושגת על ידי שימוש באמצעים דקדוקיים ולקסיקליים, ואילו הרמה הגלובלית יוצרת מבנה מערכתי מנטלי, הנרכש ונאגר בקוגניציה ויוצר את הכשרות הנרטיבית של כלל הדוברים. עיבוד המידע ברמה הגלובלית נשען על הידע הצבור בהכרה אודות המבנה הנרטיבי (סגל (שם, עמ' 4-6), קופרסמיט 1999, עמ' 98).

בייקר וסטיין (1978, עמ' 41-42) טוענות כי הסכמה היוצרת את המבנה הנרטיבי הקבוע נרכשת מרגע ההיחשפות של ילדים לסיפורים (לפעמים אפילו לפני שהם לומדים לדבר) ומתגבשת לאורך שנות ההתבגרות. מכיוון שהמבנה הנרטיבי הסדור משותף לכלל הדוברים, הוא יהיה גמיש פחות ופתוח פחות לשינויים. החוקרים שהוזכרו לעיל מתייחסים אליו כאל "מבנה העומק" של הסיפור, בעוד שאת הביצועים הלשוניים שלו הם תופשים כ"מבנה השטח".

תוצאות בדיקת השיח של עבודה זו מאשרות את התיאוריה כי המבנה הנרטיבי של הסיפור משתנה פחות מחלקיו הקטנים של השיח במעבר מסוג שיח אמת לשיח שקר, ונראה כי הסיבה לכך היא חוסר הגמישות של מבנה השיח השלם. נראה כי קל למשקר לתכנן מראש את "הסיפור הגדול", מבנה השיח של הסיפור שלו, וקשה לו יותר לעקוב אחר הפרטים העלולים להסגיר את השקר שלו בתוך הסיפור.

לבוב (1972) חקר את יחסי הגומלין בין הסכמה הטבועה בקוגניציה לבין אסטרטגיות ההבעה הלשוניות שלה. הוא מצא שני סוגי תוכן של סיפורים: תוכן נרטיבי-רפרנציאלי ותוכן הערכת. בתוכן הנרטיבי-הרפרנציאלי פסוקיות נרטיביות בונות את השלד הנרטיבי דרך שחזור אירועי החוויה שביסוד הסיפור. שלד זה יהיה קבוע ואחיד אצל רוב הדוברים, הוא חלק מן הכשירות הנרטיבית, והוא מונחה על ידי ייצוג קוגניטיבי כלל אנושי המפותח כבר בגיל צעיר; התוכן ההערכתי משקף את יחסו של הדובר אל הדמויות ואל פעולותיהן המוצגות בשלד הנרטיבי. תוכן זה משתנה בין דובר לדובר, ובו נמצאים המשמעות והמסר של האירועים. תפקידם של אמצעי ההערכה הוא גם לעורר את הקשב של המאזין ואת העניין שלו בסיפור (סגל (2001), עמ' 11-14; בכטין (1986)). ניתוח התוצאות של סיפורי השקר בהשוואה לסיפורי האמת בהתאם לתיאוריה זו מוביל למסקנה כי המבנה הנרטיבי של כל הסיפורים, שקר ואמת, הוא אחיד בעיקרו, ואילו התוכן ההערכתי של הסיפורים, זה הטומן בחובו את דעתו של הדובר כלפי מה שמסופר ואת רצונו לשכנע את המאזין באמיתותו, משתנה בין סיפורי השקר לסיפורי האמת. השינויים מתבטאים בפרטים המרכיבים את הסיפור - במבנה המשפטים, בגופי הפועל הנבחרים, בסוג ההפסקות ובעיקר בבחירת אוצר המילים הנמצא בשימוש בסיפור. מעט שינויים נמצאו במבנה הסיפורים.

סיכום

מחקר זה מצא כי יש הבדלים בין סיפור שקר לבין סיפור אמת, המיוצג כאן בסיפור קורות חיים. ניתוח התוצאות המובהקות המבחינות בין שני הסיפורים על פי המיון לתחומי הבדיקה הלשונית מאשר שתי תיאוריות. האחת, מכיוון שמבנה העומק של השיח גמיש פחות ונתון פחות לשינויים ממבנה השטח שלו, יתבטאו ההבדלים בין שיח האמת לשיח השקר בחלקי השית, משום שלמשקר יהיה קשה יותר לשלוט בהם ולעקוב אחריהם. השנייה, מבחינת תוכן הסיפורים יישאר המבנה הנרטיבי קבוע בעיקרו בשני סוגי השיח, והשינוי יחול בפרטים המרכיבים אותו המבטאים את הערכת הדובר כלפי מה שנאמר ואת רצונו לשכנע את המאזין באמיתות דבריו. מסקנת המחקר היא שכדי לאתר שקר, יש צורך לבדוק את חלקי השיח ולמצוא בהם את התופעות הלשוניות שהוצגו לעיל. בעקבות זאת יהיה ניתן להסיק עד כמה השיח הוא אכן שקרי.

רשימה ביבליוגרפית

- א' אבן שושן, **המלון החדש**, ירושלים, 1964. (1964) א"ש
- U. Undeutsch, "Statement Reality Analysis", in: A. Trankell (ed.), **Reconstructing the Past**, Stockholm, 1982, pp. 27-56. (1982) אונדויטש
- J. Aitchison, **The Seeds of Speech: Language Origin and Evaluation**, Cambridge, UK, 1996. (1996) אייצייסון
- M. L. Alonso-Quecuty, "Deception Detection and Reality Monitoring: A New Answer to an Old Question?", in: F. Lösel, D. Bender & T. Bliesener (eds.), **Psychology and Law**, New York, 1992, pp. 329-332. (1992) אלונסו
- א' אלעד, אבחון פסיכופיזיולוגי במבחן הפח"ם (פריטי חקירה מוכמנים), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ח. (תשמ"ח) אלעד
- א' אלעד, "על הערכת היתר של היכולת לגלות שקרים ועל הערכת החסר של היכולת לספר אותם", **נפש**, 4, 2000, עמ' 39-46. (2000) אלעד
- א' אלעד, "הטיות שיפוט והחקירה הפלילית", **משטרה וחברה**, 5, 2001, עמ' 133-163. (2001) אלעד
- J. E. Bauchner, E. A. Kaplan & G. R. Miller, "Detecting Deception: The Relationship of Available Information to Judgmental Accuracy in Initial Encounters", **Human Communication Research**, 6, 1980, pp. 253-264. (1980) באוכנר ועמיתיה
- J. B. Bavelas, A. Black, N. Chovil & J. Mullett, "Truth, Lies, and Equivocations. The Effects of Conflicting Goals on Discourse", **Journal of Language and Social Psychology**, 9, 1990, pp. 135-160. (1990) בוולס ועמיתיה
- L. Baker & N. Stein, **The Development of Prose Comprehension Skills**, University of Illinois, Urbana, Ill, 1978. (1978) בייקר וסטיין
- M. M. Bakhtin, **Speech Genres and Other Late Essays**, Austin, Texas, 1986. (1986) בכטין
- M. K. Johnson & C. L. Raye, "Reality Monitoring", **Psychological Review**, 88, 1981, pp. 67-85. (1981) גיונסון וריי

- דילמון (תשס"ד)
 ר' דילמון, אפיונים לשוניים של שפת שקר בהשוואה לשפת אמת, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", רמת גן, תשס"ד.
- דלני (1982)
 E. F. Dulaney, Jr., "Changes in Language Behavior as a Function of Veracity", **Human Communication Research**, 9, 1982, pp. 75-82.
- הונטס ועמיתיו (1994)
 C. R. Honts, D. C. Raskin & J. C. Kircher, "Mental and Physical Countermeasures Reduce the Accuracy of Polygraph Tests", **Journal of Applied Psychology**, 79, 1994, pp. 252-259.
- וובסטר (1971)
 Webster's Third New International Dictionary, Springfield, MA, 1971.
- ווקר (1985)
 A. G. Walker, "The Two Faces of Silence: The Effect of Witness Hesitancy on Lawyers' Impressions", in: D. Tannen & M. Saville-Troike, **Perspectives on Silence**, Norwood, NJ, 1985, pp. 55-76.
- טובין (1978)
 יי טובין, "תקפות מכשירים לאיבחון מתח נפשי על-פי הקול", **עבריינות וסטיה חברתית**, ו, 1978, עמ' 54-50.
- לבוב (1972)
 W. Labov, **Language in the Inner City**, Philadelphia, 1972.
- לנדאו (תשמ"ז)
 ר' לנדאו, "הרטוריקה הסגנונית כאמצעי שכנוע בנאום הפוליטי", **בלשנות עברית חפ"שית**, 24, תשמ"ז, עמ' 69-43.
- מילר וברגון (1996)
 G. R. Miller & J. K. Burgoon, "Factors Affecting Assessments of Witness Credibility", in: N. L. Kerr & R. M. Bray (eds.), **The Psychology of the Courtroom**, NC, 1996, pp. 169-194.
- נחשון (1978)
 יי נחשון, "גילוי שקרים באמצעות ניתוח רמזים קוליים", **עבריינות וסטיה חברתית**, ו, 1978, עמ' 49-37.
- ניר (תשל"ח)
 ר' ניר, **סימנטיקה של העברית החדשה**, תל אביב, תשל"ח.
- ניר (תשנ"ז)
 ר' ניר, "הסיסמה הפוליטית כיחידת שיח: הבחירות לכנסת – 1996", **חלקת לשון**, 24, תשנ"ז, עמ' 27-8.
- סגל (2001)
 מ' סגל, יחסי צורה-תפקוד בביטויי הערכה (אבלואציה) בהפקת סיפור אישי-חוויתי לאורך ההתבגרות, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, 2001.

- N. L. Stein & C. G. Glenn, "An Analysis of Story Comprehension in Elementary School Children", in: R. O. Freedle (ed.), **New Directions in Discourse Processing**, Norwood, NJ, 1979, pp. 53-120. (סטיין וגלן (1979)
- M. Steller & G. Koehnken, "Criteria Based Statement Analysis", in: D. Raskin's (ed.), **Psychological Methods in Criminal Investigation**, New York, 1989, pp. 217-245. (סטלר וקוהנקן (1989)
- S. L. Sporer, "The Less Traveled Road to Truth: Verbal Cues in Deception Detection in Accounts of Fabricated and Self-experienced Events", **Applied Cognitive Psychology**, 11, 1997, pp. 373-397. (ספורר (1997)
- A. Sapir, *The LSI Course on Scientific Content Analysis (SCAN)*, Phoenix, AZ, 1987. (ספיר (1987)
- מ' פרוכטמן, לשונה של ספרות – עיוני סגנון ותחביר בספרות העברית, אבן יהודה, תש"ן. (פרוכטמן (תש"ן)
- H. Parret, "Indirection, Manipulation and Seduction in Discourse", in: H. Parret (ed.), **Pretending to Communicate**, Berlin-New York, 1994, pp. 223-238. (פרט (1994)
- B. Fraser, "Questions of Witness Credibility", **Working Papers Series, Program on Negotiation** (Harvard Law School), Cambridge, MA, 1991, pp. 3-91. (פרייזר (1991)
- M. N. Chappel, "Blood Pressure Changes in Deception", **Archives of Psychology**, 17, 1929, pp. 5-39. (צ'פל (1929)
- J. Kupersmitt, *Development of Form/Function Relations in the Narratives of Spanish-Hebrew Bilinguals: What Stays and What goes?*, Thesis for the M.A. Degree, Tel Aviv University, 1999. (קופרסמיט (1999)
- M. L. Knapp, R. P. Hart & H. S. Dennis, "An Exploration of Deception as a Communication Construct", **Human Communication Research**, 1, 1974, pp. 15-29. (קנפ ועמיתיו (1974)
- A. Reboul, "The Description of Lies in Speech Act Theory", in: H. Parret (ed.), **Pretending to Communicate**, Berlin, 1994, pp. 292-298. (רבול (1994)

- A. Reber, "How to Differentiate Implicit and Explicit Modes of Acquisition", in: J. Cohen & J. Schooler (eds.), **Scientific Approaches to Consciousness**, Mahwah, NJ, 1997, pp. 137-159. רבר (1997)
- V. Raskin & S. Attardo, "Non-Literalness and Non-Bona-Fide in Language – An Approach to Formal and Computational Treatment of Humor", **Pragmatics & Cognition**, 21, 1994, pp. 31-69. רסקין ואטרדו (1994)
- R. W. Shuy, *The Language of Confession, Interrogation, and Deception*, Thousand Oaks, CA, 1998. שוי (1998)
- Y. Shen, "The X-Bar Grammar for Stories: Story Grammar Revisited", **Text**, 9, 1989, pp. 415-467. שן (1989)